

Engels Marxin *Pääoman* editoijana

PERTTI HONKANEN

Marxin *Pääoman* kirjoittamisen, editoinnin ja julkaisemisen historia on monivaiheinen kertomus, joka voidaan aloittaa siitä, kun Marx 1840-luvulla aloitti projektin ja teki erilaisia suunnitelmia, ja ehkä päättää siihen, kun kaikki Marxin ja Engelsin elinaikana julkaistut *Pääoman* editiot ja kaikki *Pääomaan* liittyvät käsikirjoitukset julkaistiin Marxin ja Engelsin historiallis-kriittisessä kokonaislaitoksessa eli MEGA:ssa – viimeinen nide vihdoin vuonna 2012.

Friedrich Engelsillä on tässä historiassa monta roolia: Marxin innoittajana, Marxin eräänlaisena ”konsulttina” – neuvonantajana ja tosiasiatietojen välittäjänä – Marxin tekstien kommentoijana, *Poliittisen taloustieteen kritiikin* ja *Pääoman* I osan tunnetuksi tekijänä lehtiartikkelien avulla, Marxin tutkimustyön rahoittajana ja vihdoin *Pääoman* I osan uusien painosten sekä *Pääoman* II ja III osan editoijana ja julkaisijana (yleiskatsaus, ks. esim. Li & Yang 2020).

Tässä kirjoituksessa keskitytään Engelsin roolin *Pääoman* editoijana Marxin kuoleman jälkeen. Tarkastelua on jäsennetty *Pääoman* eri osien numeroinnin mukaisesti ja kronologisesti.

Engelsin roolista marxismin ja marxilaisuuden synnyssä on nykyisin erilaista keskustelua, väittelyä ja polemiikkiakin. Kun aiemmin on usein tulkittu tai annettu ymmärtää Marxin ja Engelsin ajattelun olevan ristiriidatonta ”ykseyttä”, niin nyt usein korostetaan eroja. Joidenkin mielestä se, mitä on totuttu nimittämään

marxismiksi, onkin ”engelsismiä”, joka ei vastaisi kaikilta osin Marxin ajattelua tai joka olisi jopa tärkeitä osin ristiriidassa Marxin kirjoitusten kanssa. Tällainen arvio esitetään esim. saksalaisessa ”uudessa Marx-luennassa” (Elbe 2006). Aikaisemmin melko jyrkkäsanaisestikin Marxin ja Engelsin eroa on korostanut Maximilien Rubel (esim. Rubel & Manale 1975 ix; Rubel 1972/2022). Esiintyy jopa suoranaista ”Engels-fobiaa”. Christopher Arthur mainitsee eräänkin Engels-kriitikon, joka ei huomaa, että hänen arvostelemansa teksti onkin alun perin Marxin tekstiä (Arthur 1996, 175).

Tämä polemiikki ei välttämättä liity ensi sijassa Engelsin rooliin *Pääöman* editoinnissa, vaan enemmänkin Engelsin filosofisiin tulkintoihin mm. Anti-Dühringissä. Mutta myös Engelsin ratkaisuihin *Pääöman* editoinnissa ja erityisesti Engelsin lisäyksiin, jotka hän kirjoitti III osaan, liittyy keskustelua ja kyseenalaistamista (vrt. Hecker 2011). Voidaan kysyä balhornisoiko Engels Marxin tekstejä – sanonta viittaa saksalaiseen kirjanpainajaan Johann Balhorniin, jonka kerrottiin 1500-luvun lopulla muunnelleen tekstejä, joita hänelle oli tuotu painettavaksi. Hän luuli korjaavansa tekstejä paremmiksi, mutta todellisuudessa kävi päinvastoin.

Nyt kun kaikki *Pääöman* säilyneet käsikirjoitukset on julkaistu MEGA:ssa, voidaan varsin tarkkaan selvittää, miten hyvin Engelsin toimittamat *Pääöman* eri osien versiot vastaavat Marxin käsikirjoituksia ja tarkoitusta. *Pääömaan* ja sen esitöihin keskittyvä MEGA:n II osasto käsittää lähes 12 000 varsinaista tekstisivua ja kokonaisuudessaan lähes 23 000 sivua, kun esipuheet, selitystekstit, viitteet ja yksityiskohtaiset tekstivertailut ns. Apparats-niteissä otetaan huomioon. Se mahdollistaa erittäin tarkan ja yksityiskohtaisen työn, jos Marxin eri käsikirjoituksia ja *Pääöman* editioita halutaan verrata. Tässä voidaan kuitenkin rajoittua vain muutamaani huomioihin ja päätelmiin.

Pääöman I osa

Marxin kuoltua vuonna 1883 Engelsin ensimmäinen työ tällä saralla oli *Pääöman* I osan kolmannen edition julkaiseminen. Ensimmäinen painoshan oli vuodelta 1867 ja vuosina 1872–1873 ilmestyi toinen painos, joka oli Marxin itsensä toimitama. Tässä painoksessa suurin ero ensimmäiseen painokseen verrattuna oli teoksen jäsenyyksen muuttuminen. Kun ensimmäisessä painoksessa oli kuusi lukua, nyt tässä uudessa painoksessa lukuja on 25. Jälkisanoinaan tähän painokseen Marx kuitenkin totesi, että tekeillä ollutta ranskalaista painosta tarkistaessaan hän oli ha-

vainnut, että saksalaiseen painokseen olisi tarvittu ”milloin perinpohjaisempaa uudistamista, milloin suurempaa tyyllistä oikaisua tai huolellisempaa satunnaisten virheiden poistamista” (Marx 1974, 20). Muutoksista, joita Marx luonnosteli toista painosta ja myös ranskankielistä laitosta varten on säilynyt käsikirjoitus, joka on julkaistu MEGA-laitoksen niteessä II.6 otsikolla *Ergänzungen und Veränderungen zum ersten Band des Kapitals*. Se on kirjoitettu vuodenvaihteessa 1871–1872, jouluja tammikuussa. Muutokset liittyvät ensi sijassa *Pääoman* I osan ensimmäisen luvun erittelyihin arvosta ja arvomuodosta, mutta on ilmeistä, että käsikirjoitusta ei lopulta käytetty sen enempää toisen kuin kolmannenkaan painoksen editoinnissa. On myös säilynyt Marxin vuonna 1877 kirjoittama luettelo hänen toivomistaan muutoksista vielä sen jälkeen kun toinen painos oli julkaistu samoin kuin luettelo muutoksista kaavailtua amerikkalaista painosta varten (MEGA II.8, 7–36). Japanilainen Marx-tutkija Izumi Omura on päätellyt, että *Pääoman* I osan kolmas painos ei vastaa kaikilta osin Marxin viimeistä tahtoa, toisin kuin joskus on väitetty (Omura 2011).

Pääoman ranskankielisen painoksen julkaiseminen aloitettiin vuonna 1872 erillisinä vihkosina. Viimeiset vihkot julkaistiin vuonna 1875. Käännöksen tekijänä oli Joseph Roy, mutta Marx tarkisti käännöksen, editoi sitä ja teki koko joukon muutoksia alkuperäiseen tekstiin verrattuna.

Kun Engels toimitti kolmatta painosta, hän pyrki ottamaan huomioon muutokset, jotka Marx oli tehnyt ranskankieliseen painokseen. Engelsillä oli tietoa Marxin toivomista muutoksista myös Marxin reunamerkinnoissä *Pääoman* painettuihin versioihin sekä kirjeistä Engelsille. Suurimmat muutokset ovat pääoman kasautumista käsittelevässä 23. luvussa. Ranskankielisen painoksen muutokset välittyivät kuitenkin vain osaksi kolmanteen painokseen. Näkyvin ero on siinä, että ranskankielisessä painoksessa on 33 lukua, kun taas vuonna 1884 ilmestyneessä saksankielisessä 3. painoksessa on edelleen 25 lukua samalla tavalla kuin vuonna 1873 ilmestyneessä painoksessa.

Engelsin rooli oli keskeinen vuonna 1887 ilmestyneen englanninkielisen painoksen editoinnissa ja tarkistamisessa. Varsinaisen käännöstyön tekivät Samuel Moore ja Edward Aveling. Englanninkielinen laitos vastaa rakenteeltaan ranskankielistä laitosta, ja niinpä siinäkin on 33 lukua.

Engelsin tehtäväksi tuli vielä toimittaa *Pääoman* I osan neljäs painos, joka ilmestyi vuonna 1890. Engelsin esipuheen mukaan siihen otettiin vielä lisää muutoksia, jotka Marx oli tehnyt ranskankieliseen laitokseen. Melko paljon työtä vaati englanninkielisten sitaattien tarkistaminen alkutekstien perusteella. Tätä työtä oli jo tehnyt Marxin tytär Eleanor Aveling avustaessaan englanninkielisen laitoksen

toimittamista. Sitaattien ja faktojen tarkistuksen ohella Engels päivitti joitakin lisätietoja. Esimerkiksi 13. luvussa olevaan alaviitteeseen, jossa Marx kuvaa Yhdysvaltoja nykyisessä muodossaan vielä siirtomaaksi, Engels lisäsi toteamuksen, että Yhdysvallat on sittemmin kehittynyt maailman toiseksi teollisuusmaaksi menettämättä kuitenkaan kokonaan siirtomaaluonnettaan (Marx 1974, 407). *Pääöman* I osan MEW-laitoksessa on 25 kohtaa, joissa tällaiset lisäykset on merkitty nimikirjaimin F.E.

MEGA:n ohella yksi uusi väline *Pääöman* I osan eri versioiden vertaamiseen on Thomas Kuczynskin toimittama *Pääöma*-editio, joka ilmestyi vuonna 2017 (Marx 2017). Siinä pohjana on käytetty vuoden 1873 toista painosta, joka on viimeinen Marxin itsensä editoitu ja tarkistama versio. Tähän editioon liittyvä laaja lähes 1000-sivuinen liite selvittää rivi riviltä eri editioiden eroja. Otettakoon vain yksi esimerkki näistä tiedoista. MEW-editiossa sivulla 627 ja suomalaisessa laitoksessa sivulla 539 on alaviite, jossa viitataan englantilaisen parlamenttiedustajan lausuntoon (MEW 23, 627; Marx 1974, 539). Sen mukaan Kiinan muuttuessa suureksi teollisuusmaaksi Euroopan työväestö ei voi selvitä, ellei se laskeudu kilpailijan tasolle. Kuczynskin editiosta ilmenee, että alaviite on mukailtu tekstistä, joka jo oli ranskankielisessä editiossa ja Marxin toimittamassa 2. painoksessa osana varsinaista tekstiä (Kuczynski 2017, 666). Saadaan myös tietää, että lähteenä on *Times* 9.9.1873, mutta alun perin julkaistussa tekstissä on väärä päivämäärä 3.9.1873.

Pääöman I osan eri editioiden erot eivät ole dramaattisia, eivätkä Marxin ranskankieliseen laitokseen tekemät tai Engelsin myöhemmin tekemät muutokset ja lisäykset ole yleensä ottaen kovin suuria, mutta tekstikriittisessä luennassa näihin eroihin on toki kiinnitettävä huomiota. Eri editioiden erot eivät ole kaikilta osin johdonmukaisia. Erityisesti on kiinnitetty huomiota siihen, että kaikkia ranskankielisen version muutoksia ei ole eri lupauksista huolimatta otettu huomioon myöhemmissä saksankielisissä versioissa. Näin suhteellisen merkittäviksi katsottavat uudet muotoilut mm. tavarafetisismistä ja alkuperäisestä kasautumisesta eivät ole välittyneet *Pääöman* saksankielisten painosten ja niistä johdettujen käännösten lukijoille.¹

Tekstin erilaisen jaottelun ohella voisi kiinnittää huomiota siihenkin, että englanninkielisessä laitoksessa *Pääöman* I osan alaotsikkona on *Critical Analysis of Capitalist Production*, mikä poikkeaa saksankielisiin versioihin omaksutusta otsikoinnista *Kritik der politischen Ökonomie*. Pienempänä esimerkkinä olkoon

¹ Tähän kiinnittää huomiota mm. Anderson 1983.

vastikemuotoa koskevassa luvussa oleva alaviite ”refleksiomääreistä” (Marx 1974, 65; MEW 23, 72). Englanninkieliseen versioon Engels lisäsi suoran viittauksen Hegeliin (”called by Hegel reflex categories”), mutta Hegeliä ei tässä yhteydessä mainita muissa *Pääoman* I osan versiossa. Tähän on kiinnittänyt huomiota Arthur (1996, 178).

Otan yhdeksi esimerkiksi tietystä epäjohdonmukaisuudesta ja samalla käännösongelmista ilmaisen *gesellschaftliche Betriebsweise*, joka esiintyy *Pääoman* I osan 13. luvussa. Siinä selvitetään manufaktuuri- ja kotiteollisuuden muuttumista suurteollisuudeksi (MEW 23, 496). Sen voisi kääntää ”yhteiskunnalliseksi liiketoimintatavaksi” tai ”yhteiskunnalliseksi yritysmuodoksi”. *Betriebsweise* on kuitenkin suomennettu *Pääoman* I osassa ”tuotantotavaksi” eli siis samalla sanalla kuin sana *Produktionsweise*. Kiinnostava lause on saksaksi seuraava:

Die Umwälzung der gesellschaftlichen Betriebsweise, dies notwendige Produkt der Umwandlung des Produktionsmittels, vollzieht sich in einem bunten Wirrwarr von Übergangsformen.

Ja suomalaisessa käännöksessä:

Yhteiskunnallisen tuotantotavan mullistus, tämä välttämätön tulos tuotantovälineen muuttumisesta, esiintyy eri siirtymismuotojen kirjavana sekamelskana (Marx 1974, 426).

MEGA:n avulla on helppo tarkistaa, että ilmaisu *gesellschaftliche Betriebsweise* esiintyy tässä yhteydessä jo *Pääoman* I osan ensimmäisessä painoksessa, josta se on siirtynyt *Pääoman* kaikkiin myöhempiin saksankielisiin painoksiin (MEGA II.5, 387; MEGA II.6, 453; MEGA II.8, 458; MEGA II.10, 426). Edelleen havaitaan, että ranskankielisestä *Pääoman* I osasta puuttuu kokonaan se lause, johon tämä käsite sisältyy (MEGA II.7, 410). Marx, joka osallistui ranskankielisen laitoksen kääntämiseen ja toimittamiseen, ei ilmeisesti pitänyt sitä niin tärkeänä ja olennaisena, että olisi etsinyt sille ranskankielistä vastinetta. Jos uusissa saksankielisissä versioissa olisi haluttu noudattaa ranskankielistä editiota, olisi ollut johdonmukaista jättää kyseinen lause pois. Englanninkielisessä vuoden 1887 käännöksessä, jonka Engels tarkisti, taasen esiintyy ilmaisu *industrial methods*, joka ei ole missään mielessä sanatarkka käännös ilmaisulle *gesellschaftliche Betriebsweise*. Siellä lause on tässä muodossa:

The revolution in the industrial methods which is the necessary result of the revolution in the instruments of production, is effected by a medley of transition forms. (MEGA II.9, 413. Myös MECW 35, 475.)

Thomas Kuczynskin toimittaman edition viitteissä todetaan kyllä, että mainittu lause puuttuu ranskankielisestä versiosta, mutta siinä ei kiinnitetä huomiota englanninkielisen käännöksen erityispiirteisiin (Kuczynski 2017, 506).

Kuvaa mutkistavat edelleen eräänlaiset hybridikäännökset, joissa *Pääoman* englanninkielisen version pohjana on jaottelu 33 lukuun, mutta teksti on ainakin osittain käännetty uudestaan saksankielisistä versioista. Tässä mainittu kohta on Penguin-kustantamon editiossa, jonka kääntäjä on Ben Fowkes, seuraavassa muodossa:

The revolution in the social mode of production which is the necessary product of the revolution in the means of production is accomplished through a variagated medley of transitional forms. (Marx 1990, 602).

Toisin sanoen *gesellschaftliche Betriebsweise* on tässä käännetty ilmaisuksi *social mode of production*, mikä on analogisesti samanlainen käännös kuin suomenkielisessä versiossa *yhteiskunnallinen tuotantotapa*.²

Pääoman II osa

Paljon suuremman työn kuin I osan uusintapainoksissa Engels joutui tekemään *Pääoman* II ja III osan tekstien editoinnissa ja julkaisemisessa. Marx ei ollut informoinut Engelsiä siitä, minkälaisia ja miten pitkälle kehiteltyjä käsikirjoituksia hän oli tuottanut. Niinpä Engelsille oli melko lailla yllätys, miten laajan, monitahaisen ja samalla sekavan perinnön Marx oli hänelle tässä suhteessa jättänyt.

Pääoman II osaa varten Engelsillä oli käytettävissään kahdeksan käsikirjoitusta ja koko joukko muita tekstinpätkiä vuosilta 1865–1881. Käsikirjoitukset on julkaistu MEGA:n osassa II.11 vuonna 2008 (ks. taulukko). Varhaisin *Manuskript I* oli

2 Haug (2017) on esittänyt, että *Pääoman* I osasta olisi laadittava uusi englanninkielinen käännös. Hän kiinnittää huomiota lähinnä Ben Fowkesin käännöksen epätarkkuuksiin ja käsite-eroihin, jotka eivät ole hänen mielestään aina oikein välittyneet anglosaksiseen keskusteluun. Uusi *Pääoman* I osan käännös on tekeillä USA:ssa (julkaisijana Princeton University Press, kääntäjänä Paul Reitter). Tutustumatta siihen on kuitenkin mahdotonta sanoa, miten se täyttää esim. Haugin asettamat kriteerit.

kirjoitettu vuonna 1865 ennen *Pääoman* I osan ilmestymistä, mutta muut on kirjoitettu I osan ilmestymisen jälkeen.

Pääoman II osan käsikirjoitukset (Ms.) ja tekstifragmentit

Teksti	Kirjoitusvuodet	Käyttö
Ms. I	1865	Ei käytetty
Ms. II	1868–1870	Käytetty kaikissa kolmessa osastossa
Ms. III	1867/1868	Vähän käytetty
Ms. IV	1867/1868	Paikoittain käytetty
Hinweisung	1877	Käytetty 1. osastossa
Hinweise und Notizen	1877	Käytetty 1. osastossa
Fragmente I	1877	Ms. V:n alkua
Fragmente II	1877	Ms. V:n alkua
Ms. V	1876/1877	Käytetty lähes kokonaan
Fragmente III	1877	Ms. VI:een liittyvä
Ms. VI	1877	Joitakin kappaleita käytetty
Fragmente IV	1878	Käytetty lisähuomautuksina
Ms. VII	1878–1880	Käytetty 1. luvun viimeistelyssä
Ms. VIII	1877–1881	Käytetty lähes täydellisesti 3. osastossa ja 6. luvussa

Lähde: MEGA II.13. Apparat.

Toisen osan editoinnissa Engels joutui käyttämään melko paljon harkintaa sen suhteen, mitä käsikirjoituksia hän käytti, mitä jätti käyttämättä ja missä laajuudessa hän kutakin käsikirjoitusta hyödynsi. Yksi huomio on, että Engels ei käyttänyt käsikirjoitukseen II sisältyvää kuuden sektorin uusintamismallia (MEGA II.11, 443–522). *Pääoman* lukijoille on siten voinut jäädä käsitys, että Marx kehitteli vain kahden sektorin malleja, joissa talous oli jaettu kulutustavaroiden ja tuotantovälineiden tuotannoksi. Engelsin ratkaisu oli sikäli ymmärrettävä, että tältä osin käsikirjoitus oli varsin vaikeaselkoinen sisältäen paljon yksikohtaiskohtaisia laskuesimerkkejä ja keskeneräisiä ajatuskulkuja. Sen muokkaaminen lukukelpoiseen muotoon olisi vaatinut paljon työtä.

Kuuden sektorin mallissa on kaksi kulutustavaroiden sektoria, joista toinen tuottaa kulutustavaroita työläisille ja toinen kapitalisteille. Edelleen mallissa on sektorit, jotka tuottavat tuotantovälineitä näille kulutustavarasektoreille sekä sektorit, jotka tuottavat tuotantovälineitä näille tuotantovälinesektoreille. Tuotannonalojen väliset kytkennät ovat siten suhteellisen mutkikkaat. Seuraavassa taulukos-

sa on kuvattu tämän mallin perusrakenne ja Marxin käyttämät symbolit eri sektoreille.

Kuuden sektorin malli

Ia	Työläisten kulutustavaroiden tuotanto
II $\alpha\alpha$	Tuotantovälineiden tuotanto sektorille Ia
II α	Tuotantovälineiden tuotanto sektorille II $\alpha\alpha$
Ib	Kapitalistien kulutustavaroiden tuotanto
II $\beta\beta$	Tuotantovälineiden tuotanto sektorille Ib
II β	Tuotantovälineiden tuotanto sektorille II $\beta\beta$

Japanilainen Marx-tutkija Kenji Mori on harvoja tutkijoita, jotka ovat perehtyneet tähän kuuden sektorin malliin. Mori katsoo, että kuuden sektorin malli ennakoi myöhemmin kehitettyjä monisektorimalleja ja myös dynaamisia tarkasteluja. Hän osoittaa, että Marx ratkaisi mallin tasapainoehdot oikein kolmen eri yhtälön avulla (Mori 2012, Mori 2019). Jos kuuden sektorin malli olisi tunnettu aikaisemmin, Marxin maine matemaattisen taloustieteen kehittäjänä olisi ehkä nykyistä suurempi. Nähtäisiin, että Marxin tavoitteet olivat jossain määrin kunnianhimoisemmat kuin tutummista kahden sektorin uusintamiskaavioista käy ilmi.

Pääoman III osa

Pääoman III osan käsikirjoitukset erosivat II osan käsikirjoituksista siinä, että Engelsillä oli käytettävissään yksi kohtuullisen kattava ns. pääkäsikirjoitus vuosilta 1864–65 muutamien erillisten käsikirjoituskatkelmien lisäksi. Osa käsikirjoituksen luvuista oli melko pitkälle viimeistelyjä, mutta jotkut luvut vaativat enemmän työtä. Kolmas luku käsitteli voiton suhdeluvun ja lisäarvon suhdetta. Sen työstämisessä Engels käytti apuna Samuel Moorea, joka tiivistä Marxin osittain erillisiin vihkoihin kirjoittamien laskelmien sanoman. *Pääoman III osassa* on muita osia enemmän Engelsin lisäyksiä, yhteensä noin 50–60 sivua. Lisäykset käsittelevät mm. Englannissa käytyä pääministeri Peelin pankkilakeihin liittyvää rahapoliittista ja -teoreettista kiistaa sekä osakeyhtiöiden merkityksen kasvua. Kohtia, joissa

lisäys on merkitty aaltosulkeilla ja Engelsin nimikirjaimilla, on 29. On kuitenkin huomattava, että *Pääöman* III osan loppuun liitetty ylimääräinen luku *Ergänzung und Nachtrag*, joka käsittelee mm. arvoteorian tulkintoja ja pörssiä, ei sisällynyt alun perin julkaistuun teokseen, vaan julkaistiin ensimmäisen kerran Engelsin kuoltua *Neue Zeit* -lehdessä. Merkittävä osa Engelsin pääömatulkintaa käsittelevästä keskustelusta ja kritiikistä liittyy tähän lukuun.

Pääöman III osaan sisältyvät muutamit paljon keskustelua, väittelyä ja kiistoja herättäneet Marxin teorian teemat: tuotantohintojen muodostuminen voiton suhdeluvun tasoittuessa eli ns. transformaatio-ongelma sekä teesi voiton suhdeluvun alentumistendenssistä. Sen vuoksi Engelsin ratkaisuihin näiden teemojen käsitteilyssä kiinnitetään usein erityistä huomiota.

Henryk Grossmann odotti, että Marxin matemaattisista käsikirjoituksista löytyisi vielä kapitalismin ”romahduskaava” (*Zusammenbruchsformel*) joko Grossmannin itse muotoilemassa tai sille sukua olevassa muodossa (Grossmann 1929/1970, 120). Sellaista ei ole kuitenkaan tähän mennessä löytenyt. Sekin kohta, jossa *Pääöman* III osassa puhutaan kapitalistisen tuotannon romahduksesta (*Zusammenbruch*), perustuu Engelsin muotoiluun eikä Marxin alkuperäiseen tekstiin.

Ensin tämä kohta MEW-versiosta:

Dieser Prozeß würde bald die kapitalistische Produktion zum Zusammenbruch bringen, wenn nicht widerstrebende Tendenzen beständig wieder dezentralisierend neben der zentripetalen Kraft wirkten. (MEW 25, 256).

Suomennos:

Tämä prosessi saattaisi kapitalistisen tuotannon pian romahdukseen, elleivät vastakkaiset tendenssit vaikuttaisi desentralisoivasti keskiahakuisvoimien rinnalla (Marx 1976, 249)

Marxin kirjoittama alkuteksti:

Dieser Proceß würde bald die capitalistische Production zum Klappen bringen, wenn nicht widerstrebende Tendenzen beständig wieder dezentralisierend neben der centripetalen Kraft wirkten (MEGA II.4.2, 315).

Tässä oleva sana *Klappen* voidaan kääntää mm. kopsahdukseksi ja läpsähdykseksi. Se on alun perin onomatopoeettinen sana, joka nykyisessä arkikielessä saattaa merkitä myös myönteisessä mielessä jonkin asian onnistumista, paikalleen ”lok-

sahtamista”.

Engels myös voimisti yhdellä lauseella Marxin päätelmiä voiton suhdeluvun alentumisesta:

Aber in Wirklichkeit wird die Profitrate, wie bereits gesehen, auf die Dauer fallen. (MEW 25, 240)

Suomennos:

Mutta todellisuudessa voiton suhdeluku laskee ajan mittaan, kuten on jo nähty. (Marx 1976, 232)

Kun sama kohta etsitään Marxin käsikirjoituksesta, huomataan, että vastaava lause puuttuu (MEGA II 4.2. 319). Tietenkään tällainen poikkeaminen Marxin alkutekstistä ei ole sinänsä kovin kohtalokasta, mutta koska aihepiiri on kiistanalainen, tähänkin on kiinnitetty huomiota (vrt. Vollgraf 2005, 17). Yksi lisätty lause antaa lisäpontta voiton suhdelukua koskevan teesin deterministiselle ja kapitalismin ”romahdusta” ennustavalle tulkinnalle (vrt. Reuten & Thomas 2011).

Suuri osa Marxin arvoteoriaan liittyvistä kiistoista koskee *Pääöman* III osan 9. lukua, jossa on Marxin laskuesimerkki tuotantohintojen ja arvojen suhteesta, ns. transformaatio-ongelmasta. Yli 100 vuotta jatkuneessa väittelyssä osa tutkijoista on nähnyt laskelman virheellisenä tai vähintäänkin puutteellisenä sen vuoksi, että Marxin laskuesimerkissä tuotantovälineiden arvot eivät muutu tuotantohinnoiksi. Laskelmassa ei oteta huomioon tuotannonalojen keskinäisiä kytkentöjä, joista Marx ei myöskään tee mitään oletusta. Jos oletetaan tuotannonalojen välinen tavaroiden kiertokulku, ongelma voidaan ratkaista lineaarisen yhtälöryhmän avulla. Tällaisesta ratkaisusta on olemassa monta versiota. Toisaalta osa tutkijoista katsoo, että Marxin alkuperäinen lähestymistapa on täysin oikea ja riittävä, eikä lineaarisia yhtälöryhmiä tarvita (ks. keskustelusta lähemmin Honkanen 2020). Tämän ”uuden ortodoksian” kannattajaksi katsottava Alejandro Ramos on kommentoinut Engelsin editiota väittämällä, että Engels jätti Marxin käsikirjotusta toimitaessaan tekstistä pois kohtia, jotka vahvistavat hänen puolustamaansa näkökantaa (Ramos 2000).³

Itse katsoisin, että transformaatio-ongelman ratkaisua ei löydetä tekstin yksi-

3 Laibman (2000) on kutsunut Ramosin ym. edustamaa argumentaatiolinjaa ”uudeksi ortodoksiaksi”. Kyseinen keskustelun suunta on suurelta osin reaktiota ns. uusricardolaisuuteen, joka tuotantohintaongelman perusteella kiistää työarveteorian pätevyuden tai tarpeellisuuden. ”Uuden ortodoksian” näkökulma ongelmaan on kuitenkin varsin kapea.

tyiskohdista, vaan asia on nähtävä laajemmassa yhteydessä. Ramosin argumentti ei siis ole vakuuttava. *Pääoman* III osan käsikirjoitukset on kirjoitettu pääosin aikaisemmin kuin *Pääoman* II osan käsikirjoitukset. Siinä vaiheessa Marx ei ollut vielä kehittänyt *Pääoman* II osasta tuttuja uusintamiskaavioita, joissa talouden sektorien väliset kytkennät olivat olennainen osa. Sen vuoksi on ymmärrettävää, että luonnostellessaan tuotantohintojen ratkaisuongelmaa, Marx ei tehnyt oletuksia tuotannonalojen välisistä kytkennöistä eli siitä, että tietyn tuotannonalan tuotteet olisivat tuotantopanoksia toisella tuotannonalalla. Tältä kannalta katsoen Marxin yksinkertainen laskutapa on hyväksyttävissä. Jos kuitenkin otetaan huomioon tuotannonalojen väliset kytkennät, eli se, että jotkut sektorit tuottavat tuotantovälineitä toisille talouden sektoreille, yksinkertainen laskutapa on ilmeisen riittämätön. ”Uuden ortodoksian” edustajat ovat varmaankin oikealla asialla puolustaessaan Marxin alkuperäistä tekstiä, mutta olisi myös myönnettävä Marxin kehittelyjen keskeneräisyys ja se, että nykyaikainen matematiikka tarjoaa ongelman käsittelyyn tehokkaampia välineitä kuin Marxilla oli käytettävissä tai joihin hän ehti paneutua.

Pääomaan liittyviä kiistoja sivuaa myös käsite ”yksinkertainen tavaratuotanto”, jota ns. uuden Marx-luennan edustajat eivät hyväksy ja jota Marx ei tietääkseni koskaan käyttänyt, mutta joka esiintyy Engelsin arvoteoreettisissa tulkinnoissa. Engels toi sen myös *Pääoman* III osaan yhteen lisäykseensä (MEW 25, 271) (vrt. Arthur 1996). Teeman käsittely jatkuu edellä mainitussa lisätekstissä (*Ergänzung und Nachtrag*), jossa Engels esittää varsin kiistanalaisen väitteen, että arvolaki on toiminut jo ennen kapitalismia, jopa tuhansien vuosien ajan.

Yhteenvetoa

Engelsin roolia *Pääoman* editoijana voidaan arvioida monelta kannalta. Epäilemättä hän teki suuren työn etenkin *Pääoman* II ja III osan editoinnissa ja julkaisemisessa. Työssä voidaan nähdä puutteita ja suoranaisia virheitäkin, osittain huolimattomuuttakin. Nämä ongelmat ovat kuitenkin suurelta osin ymmärrettäviä. Muutamista teoreettisista tulkinnoista voidaan kiistellä, mutta tuskin voidaan väittää Engelsin tieteen tahtoen vääristelleen Marxin sanomaa.

Pääoman II ja III osan toimittamiseen ja julkaisemiseen vaikuttivat hyvin ristiriitaiset paineet. Toisaalta odotettiin, että julkaistava teksti on nimenomaan Marxin tekstiä ja tuo esille sen, mitä Marx oli kirjoittanut ja olisi halunnut julkais-ta. Toisaalta *Pääoman* I osan jälkeen odotettiin tekstiä, joka olisi ollut suhteellisen laajojen piirien eikä vain specialistien luettavissa ja joka muodostaisi jossain määrin ehyen kokonaisuuden viimeistelemättömän tekstimassan asemesta.

Marxin käsikirjoitukset *Pääöman* II ja III osaa varten olivat osittain hyvin keskeneräisiä ja sekavia, ja Marxin käsiala oli vaikeasti tulkittavaa. Jotta tekstistä olisi tullut luettavaa ja riittävän johdonmukaista, Engelsin oli pakko toimittaa tekstiä paikoin kovallakin kädellä ja tehdä siihen lisäyksiä, tiivistyksiä ja muita muutoksia jäsenystä parantaen. Työn edetessä Engelsin omat voimat alkoivat ehtyä – hän itsekin kirjoittaa näön heikentymisestä *Pääöman* III osan esipuheessa. Engels kuoli vain vajaa vuosi sen jälkeen (elokuussa 1895) kuin *Pääöman* III osa ilmestynyt marraskuussa 1894.

LÄHTEET

- MECW = Marx, Karl & Engels, Friedrich Engels. *Collected Works*. Lawrence & Wishart. Digital Edition.
- MEGA = Marx, Karl & Engels, Friedrich. *Gesamtausgabe*.
- MEW = Marx, Karl & Engels, Friedrich. *Werke*. Berliini: Dietz Verlag.
- ANDERSON, KEVIN (1983). The "Unknown" Marx's *Capital*, Volume I: The French Edition of 1872–75, 100 years later. *Review of Radical Political Economics*, 15(4), 71–80.
- ARTHUR, CHRISTOPHER J. (1996). Engels as Interpreter of Marx's Economics. Teoksessa Christopher J. Arthur (toim.), *Engels Today. A Centenary Appreciation (173–209)*. Houndmills: Palgrave Macmillan.
- ELBE, INGO (2006). Zwischen Marx, Marxismus und Marxisten – Lesarten der marxschen Theorie. Teoksessa Jan Hoff, Alexis Petrioli, Ingo Stütze & Frieder Otto Wolf (toim.), *Das Kapital neu lesen - Beiträge zur radikalen Philosophie (52–71)*. Münster: Verlag Wetfälisches Dampfboot.
- GROSSMANN, HENRYK (1929/1970). *Das Akkumulations- und Zusammenbruchsgesetz des kapitalistischen Systems*. Archiv sozialistischer Literatur 8. Frankfurt: Verlag Neue Kritik.
- HAUG, WOLFGANG FRITZ (2017). On the Need for a New English Translation of Marx's *Capital*. *Socialism and Democracy*, 31(1), 60–86.
- HECKER, ROLF (2011). Marxin *Pääöma* MEGA:ssa (suom. Pertti Honkanen & Juha Koivisto). Teoksessa Juha Koivisto & Vesa Oittinen (toim.), *MEGA-Marx. Johdatus uuteen Marxiin (91–106)*. Tampere: Vastapaino.
- HONKANEN, PERTTI (2020). Transformation Problem and Value Form: Methodological Comments. Teoksessa Marc Silver (toim.), *Confronting Capitalism in the 21st Century. Lessons from Marx's Capital (91–124)*. Cham: Palgrave Macmillan.
- KRÄTKE, MICHAEL R. (2017). *Kritik der politischen Ökonomie heute. Zeitgenosse Marx*. Hampuri: VSA Verlag.
- LAIBMAN, DAVID (2000). Rhetoric and Substance in Value Theory: An Appraisal of the New Orthodox Marxism. *Science & Society*, 64(3), 310–332.
- LI, JIANPING & YANG, ZHANHUANG (2020). The Great Contribution of Engels to Capital. *World Review of Political Economy*, 11(3), 286–336.
- KUCZYNSKI, THOMAS (2017). *Historisch-kritischer Apparat zu Karl Marx: Das Kapital. Kritik der*

- politischen Ökonomie. Erster Band. Buch I: Der Produktionsprozess des Kapitals. Neue Textausgabe.* Hampuri: VSA Verlag.
- MARX, KARL (1974). *Pääöma. I osa.* Moskova: Kustannusliike Edistys.
- MARX, KARL (1976). *Pääöma. III osa* (suom. Antero Tiusanen). Moskova: Kustannusliike Edistys.
- MARX, KARL (1990). *Capital. A Critique of Political Economy. Volume I* (eng. Ben Fowkes). Lontoo: Penguin Books.
- MARX KARL (2017). *Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie. Erster Band. Buch 1. Der Produktionsprozess des Kapitals. Neue Textausgabe* (toim. Thomas Kuczynski). Hampuri: VSA Verlag.
- MORI, KENJI (2012). Six-Sector Model of Production and Monetary Circuit. Making Sense of Marx's Original Reproduction Schemata. Discussion Paper No. 278. Tohoku Economics Research Group.
- MORI, KENJI (2019). New aspects of Marx's economic theory in MEGA: Marx's original six-sector model. *The European Journal of the History of Economic Thought*, 25(5), 893–911.
- OMURA, IZUMI (2011). Über die Hintergründe und bisherigen Ergebnisse unserer Mitarbeit an der MEGA. Teoksessa Rolf Hecker, Richard Sperl & Carl-Erich Vollgraf (toim.), *Das Kapital und Vorarbeiten. Entwürfe und Exzerpte. Beiträge zur Marx-Engels-Forschung. Neue Folge 2010* (243–249). Hampuri: Argument.
- RAMOS, ALEJANDRO (2000). Value and Price of Production: New Evidence on Marx's Transformation Procedure. Teoksessa Rolf Hecker, Richard Sperl & Carl-Erich Vollgraf (toim.), *Marx' Ökonomiekritik im Kapital. Beiträge zur Marx-Engels-Forschung. Neue Folge 1999* (113–137). Berliini: Argument.
- REUTEN, GEERD & THOMAS, PETER (2011). Voiton suhdeluvun lasku *Grundrissesta Pääömaan.* Perustava muutos Marxin tavassa hahmottaa kapitalistista tuotantotapaa (suom. Tatu Ahponen & Juha Koivisto). Teoksessa Juha Koivisto & Vesa Oittinen (toim.), *MEGA-Marx. Jobdatus uuteen Marxiin* (137–166). Tampere: Vastapaino.
- RUBEL, MAXIMILIEN (1972/2022). The Legend of Marx, or "Engels the founder" (eng. Rob Lucas). Noudettu 31.8.2022 osoitteesta <https://www.marxists.org/subject/marxmyths/maximilien-rubel/article.htm>.
- RUBEL, MAXIMILIEN & MANALE, MARGARET (1975). *Marx Without Myth. A Chronological Study of His Life and Work.* Oxford: Basil Blackwell.
- VOLLGRAF, CARL-ERICH (2005). Unsere nicht alltägliche Editions-konstellation bei den Materialien zum zweiten und dritten Buch des *Kapitals*. *MEGA-Studien 2001*. Amsterdam: Internationale Marx-Engels Stiftung.
- VOLLGRAF, CARL-ERICH (2006). Engels' Kapitalismus-Bild und seine inhaltlichen Zusätze zum dritten Band des *Kapitals*. Teoksessa Rolf Hecker, Richard Sperl & Carl-Erich Vollgraf (toim.), *Neue Aspekte von Marx' Kapitalismus-Kritik. Beiträge zur Marx-Engels-Forschung. Neue Folge 2004* (7–53). Hampuri: Argument.